

עסקאות הנשק עם צ'כוסלובקיה במלחמת העצמאות

מאת: צבי בן-צור

לאחר החלטת האו"ם על החלוקה ותחילת מלחמת העצמאות, ומתוך ציפיה לפלישת צבאות ערב בתום המנדט, הפך נושא רכש הנשק לנושא "בוער" בעל חשיבות קריטית. בן-גוריון, שהקדיש הרבה מזמנו לעניני רכש, שלח לחו"ל, במטרה לקדם את פעילות הרכש, את מי שכונה "שלושת הגדולים": בכירי ה'הגנה' מוניה מרדור, יהודה ארזי ואהוד אבריאלי; במרץ 1948 צירף אליהם בן-גוריון גם את שאול אביגור בתפקיד מרכז כלל פעילות הרכש בחו"ל. רכש והובלתו לארץ באופן חוקי לא היו אפשריים בזמן המלחמה עקב מספר סיבות, והחלופה שנמצאה הייתה מבצעי רכש בלתי חוקיים, נושאים אופי לקטני, במדינות שונות ברחבי העולם. אך מכל המדינות הייתה צ'כוסלובקיה ייחודית בכך שממשלתה בחרה להפר בבטות ו"בגדול" את החוק הבינלאומי לגבי עסקאות נשק בינלאומיות ואת האמברגו העולמי על הספקת נשק לאזור שהטיל האו"ם בסוף מאי 1948 (אם כי כמובן שזה נעשה בחשאיות ובהסתרה). הרכש ממנה, בקטגוריות שהיו הכי קריטיות עבור ה'הגנה/צה"ל – נשק קל ומטוסי קרב – הפך אותה למקור הנשק העיקרי והחשוב ביותר עבור ה'הגנה/צה"ל במלחמת העצמאות¹.

עד פבר' 1948 צ'כוסלובקיה הייתה דמוקרטית והשפעת ברה"מ עליה הייתה חלקית (המפלגה הקומוניסטית הייתה חברה בקואליציה ומנהיגה כיהן בתפקיד רה"מ); בפבר' ביצעו הקומוניסטים הפיכה שלטונית ותוך זמן קצר צ'כוסלובקיה הפכה לגרורה של ברה"מ. ברה"מ עצמה לא הסכימה אמנם לספק נשק ל'הגנה/צה"ל, אך עקב מספר סיבות אפשריות נתנה "אור ירוק" לבת חסותה צ'כוסלובקיה לעשות זאת²; מבחינת צ'כוסלובקיה המניע העיקרי לעסקאות היה כסף (בלחץ ברה"מ היא נמנעה מלהשתתף ב'תוכנית מרשל' האמריקאית לשיקום אירופה וסבלה קשות כלכלית עקב כך), אם כי ברור שללא האהדה הרבה שרחש רוב רובו של העם הצ'כוסלובקי למפעל הציוני לא היו העסקאות מתפתחות ומיושמות כפי שהתפתחו ויושמו (בפרט יש לציין את אהדתו של שר החוץ הצ'כוסלובקי יאן מסריק – לא קומוניסט שנרצח בהפיכה הנ"ל – שעזרה רבות להשגת הסכם הנשק הראשון פורץ הדרך שנחתם באמצע ינו' 1948).

בזמן הכיבוש של צ'כוסלובקיה בידי הנאצים השתלט הרמן גרינג, סגנו של היטלר, על מפעלי סקודה בצ'כיה והסב אותם למפעלי נשק – חלק מ'הרמן גרינג וורקה' אשר שירת את המאמץ המלחמתי הגרמני. לקראת תום המלחמה, כאשר צ'כוסלובקיה נכבשה על ידי ברה"מ, נשארו בה כמויות גדולות של נשק ומפעלים לייצור נשק. גישושים אצל הצ'כים לגבי רכישת נשק החלו עוד ביולי 1947 כאשר משה סנה, ראש האגף המדיני של הסוכנות היהודית באירופה, העלה את הנושא בפני סגן שר החוץ הצ'כוסלובקי, ולדימיר קלמנטיס, וקיבל את הסכמתו העקרונית. בתחילת נובמבר נשלח על ידי בן-גוריון לפראג ד"ר אוטו פליקס (אוריאל דורון בשמו העברי), שהיה משפטן יליד העיר וידיים של בכירים בממשל הצ'כוסלובקי, לבדוק את אפשרויות הרכש שם.

לקראת סוף דצמבר 1947 המאמצים בצ'כוסלובקיה נשאו פרי כאשר אהוד אבריאלי ואוטו פליקס סיכמו, בעזרתו של סוחר נשק יהודי רומני בשם רוברט אדם-אברמוביץ³, רכש נשק קל בהיקף רחב עם מפעל הנשק 'זברויבקה ברנו', שבברנו, צ'כוסלובקיה. בסיועו הגלוי והפעיל של יאן מסריק נחתמה העסקה באמצע ינו' 1948, בהיקף של קרוב ל-750 אלף דולר. היא נעשתה עם "הסכמה" מזוייפת של אתיופיה כמדינה רוכשת הנשק, עפ"י דרישת החוק הבינלאומי שעסקאות נשק יכולות להחתם רק בין מדינות, וכללה 4,500 רובי מאוזר K-98 דגם P18 7.92mm ("הרובה הצ'כי" - שנותרו בשימוש בצה"ל עד שנות השבעים), 200 מקלעי M.G.-34 (כינוי בצה"ל: מגל"ד – מ.ג. כמו בשם הגרמני עם ראשי התיבות ל"ד המציינים בגימטריה את המספר 34, והיו בשימוש סדיר ביחידות חיל רגלים בצה"ל עד סוף שנות ה-50, כאשר הוחלפו במקלע הבלגי 'מאג') ומעל לחמישה מיליון כדורים.

¹ גם ממשל מקסיקו בחר להפר את האמברגו, אך היקף הרכש ממקסיקו היה זעום בהשוואה

² [הקש כאן](#) לכתבה בנושא

³ במרץ 1942 נמלטו 11 יהודים מרומניה לקפריסין ביאכטה פרטית בשם 'אויקסון' – בעל היאכטה רוברט אדם-אברמוביץ עם אשתו וחבריו. חמש שנים לאחר מכן היה זה רוברט שחיבר, חינוג אין בסף, בין אהוד אבריאלי למפעל הנשק הצ'כי בברנו.

הובלת הנשק של העסקה נתקלה בקשיים מרובים, אך בסופו של דבר הנשק הגיע בתחילת אפר' לארץ והספיק לשמש את לוחמי מבצע 'נחשון' בפריצת הדרך לירושלים. תרומתו העצומה והישירה של הנשק הזה למפנה של אפריל 1948 במלחמת העצמאות אינה מוטלת בספק. רוב רובו של הנשק הגיע לנמל ת"א ב-1 לאפריל, דרך נמל שיבניק שביוגוסלביה ומתחת לאפם של הבריטים, ע"ג אונית משא בשם 'נורה' – אונית הנשק הראשונה של מערכת הרכש במלחמת העצמאות⁴. מקצת הנשק – 200 רובי מאוזר, 40 מגל"דים וכ-150 אלף כדורים – הגיע בטיסה מפראג של מטוס שכור מדגם DC-4 ("סקיימסטר") שנחת בלילה שבין 31 במרץ ל-1 באפריל 1948 במנחת בית דאראס, מנחת בריטי נטוש ליד מושב באר טוביה. הטיסה נספרת כראשונה במסגרת מבצע 'בלק' להטסת חלק מהנשק הצ'כי לארץ (בהתאם, נהוג לכנותה "בלק-1")⁵. מבצע מתוכנן נוסף של מערכת הרכש להביא עוד לפני סיום המנדט הבריטי 10,000 רובים ו-1,400 מקלעים, באונייה מנמל שיבניק, בוטל⁶.

"סוגרים" את עסקת הנשק הראשונה עם צ'כוסלובקיה
 יושב במרכז: ולדימיר קלמנטיס (סגן שר החוץ, קומוניסט); מימין לו: יאן מסריק (שר החוץ, לא קומוניסט); משמאל לו: זלמן און (עומד), דר' אוטו פליקס (אוריאל דורון) ואהוד אבריאל [צילום מאוצר התמונות של זלמן און ז"ל; מפורסם באדיבות נכדו דויד בר-און]

- 4 -

מס' סדר	מחיר	מס' סדר	מחיר	סוג	מס' סדר	מחיר
3	210,600	46,80	a	P18	4500	210,600
3	89,640	448,20		MG34	200	89,640
3	445,889	88,47	a	7,92	5,040,000	445,889
3	746,129					746,129

(באמצעות פיקוד המרכז)

במסגרת א-1/48 אצ"ל

מס' סדר 180 + 780

"מחברות שאול" מעידות, בכתב ידו של שאול אביגור, על ההסכם הראשון לרכישת נשק מצ'כוסלובקיה; הנשק הוברח "תחת אפם" של הבריטים, והגיע לנמל ת"א באוניית הרכש הראשונה 'נורה' ב-1 אפריל 1948

⁴ הקש כאן לסיפור ה'נורה' בהרחבה רבה
⁵ פעילות ה'הגנה' בארץ סביב קליטת המטוס כונתה מבצע 'חסידה'. היא הסתמכה על תוכנית 'יקום פורקן' - תוכנית (ככל הידוע עפ"י רעיון של יהודה ארזי), שלא התממשה, להטסה בחשאי של כמויות נשק גדולות לארץ בזמן המנדט תוך שימוש בשדות תעופה מאולתרים.
⁶ לקראת סוף אפריל אוניית הנשק 'שיעו' הייתה כבר עמוסה בנמל שיבניק עם הנשק, אבל הפלגתה בוטלה ופרקו אותה מחשש שהבריטים יודעים עליה. ישנם המציינים שהמטען הזה הגיע לארץ ב-28 באפר' 1948, אך מדובר בטעות שהשתרשה. לפרטים [הקש כאן](#).

בסוף פברואר 1948, ביקש בן-גוריון לבדוק אפשרות לרכוש גם מטוסי קרב בצ'כוסלובקיה, לאחר שהתברר סופית כי אין אפשרות לעקוף את האמברגו האמריקאי ולהשיג מטוסים אמריקאים שהיו זולים יחסית ועדיפים טכנית (גם לא דרך מקסיקו כמדינת יעד פיקטיבית). לאחר הבדיקה אותו מטוסי 'אוויה' Avia S-199 – גרסה צ'כית בעייתית⁷ שיוצרה בצ'כוסלובקיה למטוס הגרמני 'מסרשמיט' Bf 109. למרות נחיתותם הטכנית הברורה ומחירם המופקע (מחיר בסיסי מופקע של \$44,000 למטוס, שנסק לכ- \$190,000 כולל תחמושת, חלקי חילוף הרכבה והדרכה), הוחלט בסוף מרץ לרכוש 10 יחידות מהם ולהביאם ארצה. החוזה לרכישת המטוסים נחתם לקראת סוף אפריל. חתמו עליו אהוד אבריאל, אוטו פליקס והרמטכ"ל הצ'כוסלובקי הגנרל בוצ'ק. בתחילת מאי הוא אושר ע"י ראש הממשלה קלמנט גוטוולד ושר ההגנה הגנרל לודוויק סבובודה. בעסקה עוקבת נרכשו 15 מטוסים נוספים (בסופו של דבר רק 23 מטוסי 'אוויה' הגיעו ארצה). למטוסים הודבק הכינוי "סכינים".

"סכין" בשרות חיל האוויר

הממשל המקומי העמיד לרשות המשלחת הישראלית את שדה התעופה בז'אטץ (Žatec) שקיבל את שם הקוד 'עציון'. שדה 'עציון' הפך למעשה לבסיס תעופה ישראלי על אדמת צ'כוסלובקיה והיה המרכז בחו"ל לפעילות מבצע 'בלק' וצומת להברחת מטוסים לארץ מכל קצווי תבל. בין היתר עברו דרך הבסיס הזה, בו הוכנו וחומשו, שלשת מטוסי B-17 ("מבצר מעופף") שהוברחו מארה"ב ושברדכם ממנו לארץ הפציפו, לתדהמת המצרים, מטרת בקהיר וברצועת עזה.

הובלת הנשק הצ'כי לארץ בדרך האוויר החלה אמנם עם טיסת "בלק-1" הנ"ל, אך רכבת אווירית של ממש החלה למעשה רק ב-12 במאי 1948 (עם טיסת "בלק-2" לשה"ת 'עקרין') ונמשכה עד ל-12 באוגוסט 1948, עת הפעילות הישראלית הענפה בבסיס 'עציון' נאלצה להיפסק "מהיום למחר", עקב איומים של ארה"ב על צ'כוסלובקיה. במסגרת המבצע נערכו למעלה מ-100 גיחות של מטוסי תובלה, מדגמי 'סקיימאסטר' (המטוס השכור הנ"ל, ומטוס קנוי שהצטרף בשלב מאוחר), 'קונסטליישן' (מטוס שהוברח מארה"ב והספיק לבצע גיחה בודדת בטרם ניזוק קשה בנחיתת חרום) 'קומנדו' (9 מטוסים שהוברחו מארה"ב ופעלו במסווה של חברת לאפס"א – חברת התעופה הלאומית של פנמה⁸; בכל זמן נתון רק בודדים מהם היו כשירים מבצעית) ו'דקוטה' (מטוסים שכורים). המטוסים הלא שכורים השתייכו מבצעית ל'להק תובלה אווירית' שאז עדיין נקרא 'אגף תובלה אווירית' –

⁷ בגרסה הצ'כית הותקנו מנוע ומדחף שלא התאימו טוב למטוס ופגעו ביכולת האיזון שלו. התברר מהר שהמטוס מסוכן מאד להטסה.
⁸ לאפס"א (Lineas Aereas de Panama Sociedad Anonima) סיפקה מסווה מעולה לפעילות מטוסי התובלה והם נשארו רשומים בה עד פפט. 1948, לאחר שפעילותם הועתקה לתחומי הארץ.

יחידה אוטונומית במסגרת חיל האוויר, מבוססת בעיקר על טייסים ומכונאים אנשי מח"ל. צוות מצומצם של ישראלים פעילי רכש פעל בצ'כוסלובקיה והיה אחראי על תאום כל הגורמים המעורבים במבצע המורכב.⁹

צמד מטוסי C-46 ("קומנדו") בחניית ביניים בשדה התעופה באיאצ'ו, קורסיקה, בזמן פעילותם במבצע 'בלק'. ניתן להבחין בדגל פנמה צבוע על זנבם.

גולת הכותרת של מבצע 'בלק' הייתה העברת ה"סכינים" לארץ. המטוסים, שהוטסו משדה 'עציון' מפורקים אל שדה התעופה עקרון (תל נוף)¹⁰, הורכבו שם מחדש על ידי טכנאים צ'כוסלובקים. ה"סכין" הראשון הוטס ארצה ב-20 במאי 1948 ("בלק-4") והאחרון ב-28 ביולי 1948. על חשיבות ה"סכינים" תעיד העובדה שבן-גוריון שלח באופן אישי את איש הרכש הבכיר אליהו סחרוב לעמוד בראש משימת העברתם¹¹. סחרוב הצטרף בצ'כוסלובקיה לצוות שכבר ניהל שם את הרכבת האווירית, בראשותו של (החל מ"בלק-2") יהודה בן-חורין (בריגר). עזר וייצמן שחזר לארץ במטוס הסקיימסטר השכור שהוביל את ה"סכין" הראשון תיאר את הטיסה כך: "אחת-עשרה וחצי שעות מזאטץ לתל-נוף, בלי חניית ביניים ובלי תדלוק, נמשכה טיסתו של מטוס התובלה הראשון, שהביא לארץ את מטוס הקרב הראשון, האמיתי של חיל-האוויר בחיתוליו".

ההסכמים בנוגע למטוסי קרב (ה"סכינים", ובהמשך מטוסי 'ספיטפייר') כללו גם תוכניות הכשרה על אדמת צ'כוסלובקיה של צוותי קרקע ואוויר ישראלים לתפעול המטוסים, בהם נטלו חלק מאות חניכים. להטסת ה"סכינים" נבחר קומץ טייסי הראשונים של חיל האוויר בעלי ניסיון קרבי ממלה"ע בחילות האוויר של בעלות הברית, אך הצורך להטיס מטוס כל כך שונה ממטוסי הקרב המערביים שהכירו חייבה אותם בקורס הסבה. ב-6 במאי 1948 נשלחו מהארץ 5 הטייסים הראשונים לקורס ההסבה הראשון – הישראלים מודי אלון ועזר וייצמן אשר רכשו את כישורי הטייס שלהם בצבא הבריטי, לו לנרט ומילטון רובנפלד, מתנדבי מח"ל מארה"ב ואדי כהן, מתנדב מח"ל מדרום אפריקה (נשלחו לקורס גם מספר טייסים ישראלים בעלי רישיון טייס אזרחי אך חסרי ניסיון קרבי; תוכנית הקורס לא התאימה לרקע שלהם וכולם הודחו). מיד לאחר הקורס הראשון התקיים קורס הסבה שני, בו השתתפו 23 טייסי מח"ל בעלי ניסיון קרבי קודם (הצ'כוסלובקים גם סיפקו בהמשך שלשה קורסים מלאים שלא חייבו ניסיון קרבי קודם, אך חניכיהם לא הספיקו לקחת חלק במלחמת העצמאות).

ה"סכינים" תרמו להכרעת הכף בקרבות שהובילו להפוגה הראשונה ובקרבות עשרת הימים ביולי 1948. בפרט, התקיפה המבצעית הראשונה של 4 מטוסים ב-29 במאי על הטור המצרי ליד אשדוד, במקום המכונה כיום

⁹ [הקש כאן](#) לעדותו של מרכז פעילות הרכבת האווירית יהודה בן חורין (בריגר) המתאר בפרוט את המבצע ואת פעילות הצוות הזה.
¹⁰ מטוסי התובלה מסוג 'קומנדו' שנטלו חלק נכבד במבצע נזקקו לחניית ביניים בדרכם ארצה. הצרפתים אפשרו חנייה, עד שלב מסוים, בשדה התעופה איאצ'ו שבקורסיקה שהיה שדה אזרחי פעיל. מה-30 ביולי, נעשו חניות הביניים בשדה קטן ונידח ביוגוסלביה שכונה "אלבמה". גם מטוסי ה'סקיימסטר' נחתו ביוגוסלביה, כי כך יכלו להגיע לארץ ולחזור בלי צורך לתדלק בארץ, בה שרר מחסור כבד בדלק למטוסים.

¹¹ [הקש כאן](#) לדו"ח ששלח אליהו סחרוב מצ'כוסלובקיה לישראל גלילי (הרמ"א) ואהרון רמז (מפקד חה"א) בארץ ב-25 במאי 1948. ניתן ללמוד מהדו"ח על פרטי פעילות הרכש בצ'כוסלובקיה הקשורה ב"סכינים" והכשרת טייסים (ארץ ישראלים ואנשי מח"ל) עבורם.

גשר 'עד הלום', נחשבת כגורם בעצירת התקדמות הטור לעבר תל אביב¹². בזכות ה"סכינים" גם הפסיקו המצרים את ההפצצות האוויריות שלהם על מרכזי האוכלוסייה היהודית בארץ. יחד עם זאת, הסתבר תוך זמן קצר שהמטוסים קשים מאד להטסה ותחזוקה – כחצי מהם אבדו בתאונות או הושבתו והם אף תבעו קורבנות מקרב טייסייהם, לרבות מפקד הטייסת הראשון, מודי אלון שנהרג בעת נחיתה.

כתוצאה מ-2 עסקאות נשק נוספות עם צ'כוסלובקיה (מעבר לעסקה הראשונה של אמצע ינו' 1948) הגיעו לארץ, בין 25 במאי ל-27 ביוני, כמויות גדולות מאד של נשק קל ב-3 הפלגות שביצעו אוניות נשק של מערכת הרכש – האוניות "הזקן" (2 הפלגות) ו"רקס"¹³ – מנמל שיבניק, יוגוסלביה (הנשק הגיע מצ'כוסלובקיה ליוגוסלביה בספינות במורד הדנובה וכלל 25,000 "רובים צ'כים", 3,620 "מגל"דים, 1,100 מקלעי 'בזה' ZB-37 ו-56 מיליון כדורים עבורם; מאות בודדות של מקלעים נוספים ותחמושת עבורם הוטסו בטיסות 'בלק' ע"מ להחיש את הגעתם לארץ). בעקבות הגעת הנשק הזה התאפשר לצה"ל לצייד כל חייל בנשק אישי וכל כיתה ומחלקה בנשק על פי התקן¹⁴ (ואפילו, כפי שדיווח ראש אג"ם יגאל ידן לבן-גוריון ב-18 ביוני, "עוד יישאר עודף").

אוניית הנשק "הזקן" (Maestrale) בנמל שיבניק, יוגוסלביה, יוני 1948, בעת העמסת נשק צ'כי בדרכו לארץ; בתמונה הימנית: מלווי האונייה ע"ג סיפונה (משמאל: יהודה "פרא" בן-צור, נחום מנור, בנימין "בן" ירושלמי)

לפעילות המסיבית והאינטנסיבית סביב משלוחי הנשק מצ'כוסלובקיה לארץ, באוויר ובים (דרך יוגוסלביה), נדרש קשר אמין. שלטונות פראג אישרו הקמת תחנת אלחוט בבית הנציגות הישראלית שהוקמה בפראג בראשותו של אהוד אבריאלי. הציוד לתחנה נרכש מעודפי הצבא האמריקאי בבלגיה, נארז ונשלח במטוס צ'כי לפראג. היה זה בזמנו ציוד משוכלל ביותר ששידר בעוצמות שטרם היו ידועות עד אז לאנשי הקשר של 'ההגנה' (ה'גדעונים'). עם הקמת המדינה הפכה התחנה בפראג לתחנת הקשר הראשונה של מערכות החוף והביטחון. במערכת – היורשת של רשת 'גדעון' הידועה היום כ'שרות ת.ח.ל.' (תחנות חו"ל) – שולבו בהמשך כל תחנות הקשר בשגרירויות ישראל בעולם.

באמצע 1948 הביעה צ'כוסלובקיה נכונות למכור לישראל עשרות טנקים קלים – טנקים שצבא צ'כוסלובקיה החופשית קיבל מהבריטים בזמן מלה"ע – אך בגלל המחיר האסטרונומי שהצ'כים דרשו עבורם (פי 10 ממחיר טנק דומה בארה"ב!) העסקה לא התממשה ומערכת הרכש מצאה לה תחליפים¹⁵. לא יצאה גם לפועל עיסקת רכש תותחים ומרגמות מפינלנד שהצ'כוסלובקים עסקו בתיזוקה.

¹² [הקש כאן](#) לסיפורו של הטייס לו לנרט על התקיפה

¹³ [הקש כאן](#) לסיפור אוניית הנשק "הזקן"; [הקש כאן](#) לסיפור אוניית הרכש "רקס"

¹⁴ [הקש כאן](#) לכתבה בנושא: "רובה לכל חייל"

¹⁵ ארזי רכש בצרפת 10 טנקים מסוג הוצ'קיס H-39 שהגיעו לנמל ת"א ב-15 ביוני. באיטליה נרכשו 39 טנקי M4 ('שרמן') פגומים שהושמשו לפעילות מבצעית בארץ. הם הגיעו לארץ בין 10 ספט' 1948 לתחילת ינו' 1949 ע"ג אוניות מערכת הרכש. יש לציין גם שבאמצע 1948 עוד הייתה תקווה שיגיעו לארץ 36 (50 עפ"י סחרוב) טנקים קלים מטיפוס M5 שנקנו במרץ 1948 בארה"ב והוחזקו שם עד להזדמנות להעבירם ארצה; אך כאשר החלו הכנות באוג' 1948 לשליחתם, כביכול עבור מקסיקו, קיבלו האמריקאים מידע מודיעיני מהבריטים שהיעד הסופי הוא למעשה ישראל והטנקים הוחזרו.

בספטמבר 1948 נחתמה עסקה נוספת עם צ'כוסלובקיה לרכישת מטוסי קרב מדגם 'ספיטפיר' – מטוסי טייסת 310 של חיל האוויר הצ'כי החופשי שפעל במסגרת ה-RAF (חיל האוויר הבריטי) ושניתנו לחיל האוויר הצ'כוסלובקי לאחר המלחמה – תמורת \$23,000 למטוס (עקב עלויות נוספות עלות כל מטוס הגיעה לכ-30 אלף דולר). למטוסי הספיטפיר הודבק הכינוי "יורקים".

סה"כ נקנו מצ'כוסלובקיה 50 "יורקים" במהלך המלחמה (9 נוספים נרכשו אחריה). מסוף ספטמבר 1948 ועד סוף 1948, במסגרת שני מבצעים שכונו 'ולווטה-1' ו'ולווטה-2', הגיעו ארצה 14 הראשונים שבהם בטיסה בכוחות עצמם (עם חניית ביניים לתדלוק ביוגוסלביה). 5 מהמטוסים לא הגיעו ליעדם – 3 התרסקו בדרכם ו-2 נחתו נחיתת אונס ברודוס והוחרמו ע"י שלטונות יוון¹⁶. המבצעים אורגנו על-ידי אנשי המח"ל המהנדס והטייס סאם פומרנץ – מהבולטים באנשי המח"ל מאמריקה, שנהרג בתחילת מבצע 'ולווטה-2' בהתרסקות מטוסו ביוגוסלביה – והטייס בוריס סניור – מראשוני המח"ל, מתנדב מדרום אפריקה וממייסדי חה"א (בתפקידו הבכיר ביותר היה סגן מפקד חה"א). ה"יורקים" שולבו מיד בפעילות מבצעית; חלקם אף הספיקו להשתתף במבצע 'חורב' למיגור הצבא המצרי שפלש לארץ ולהיות מעורבים בסופו (7 בינואר) בתקרית החמורה שבה הופלו 5 מטוסים בריטים באזור הגבול עם מצרים. בחודשי פברואר ומרץ הגיעו דרך נמל שיבניק שביוגוסלביה יתר 31 ה"יורקים", באמצעות אוניות הנשק של מערכת הרכש.

כך הובאו ה"ספיטים" הראשונים

ללא טעות בדרך הקצרה ביותר מיוגוסלביה ארצה. לאורך נתיב הטיסה הועמדו הכן אוניות חיל-הים, כדי להגיש עזרה לטייסים העלולים לנחות נחיתת אונס בים. בספטמבר 1948 המריאה הקבוצה הראשונה של הטייסים, 6 טייסי ספיטפיר המריאו לדרך מצ'כר סלובאקיה; אחד מהם (נפתלי בלאו) נחת ללא הורדה גלגלים בשדה "יורם" ביוגוסלביה. וריסק את המטוס; 2 מהם (בוריס סניור ומורי אלון) הכרחו לנחות נחיתת אונס ברודוס. כיון שלקחה העב"ר את הדלק מהמיכלים הנוספים למי נוע, ומטוסייהם הוחרמו; שלושת האחרונים (סם פומרנץ, ג'ק כותן וסייד כהן) הגיעו בשלום. השלב השני של "ולווטה" נדחה לדצמ' בר 1948.

"יורם" שביוגוסלביה, אולם גם מ"יורם" אדצה המרחק הוא עדיין כ-1400 פילי. בו בזמן שהטוות הרגיל של מטוס ספיטפיר הוא רק 200 מיל, סם פומרנץ, אחד מטייסי הספיטפיר שהתנדבו לחיל האוויר – שהיה גם מהנדס מוכי שר – תכנן התקנה של מיכלי דלק נוספים במטוסים, לאחרי שהוצאו מהמטוס מכשירי קשר וכל ציוד אחר שלא היה חיוני לטיסה. בעזרת המיכלים הללו ניתן היה להאריך את טווח המטוסים כדרוש. מבצע ההטסה, שקיבל את הכינוי "ולווטה", תוכנן בקפ"דנות יתירה. את מטוסי הקרב הוביל מטוס סקיימאסטר בעל 4 מנועים, המצויד בציוד הצלה רב, כמכשירי אלחוט, במכשירי ניווט, ובצוות המסוגל להביא את המטוס

עד להפוגה השניה פעלה טייסת הקרב הראשונה במטוסי מסר' שמיט. למטוסים הללו נתווספו. בראשית ההפוגה השניה, שני מטוסי ספיטפיר אשר הורכבו מגרוטאות של מטוסי ספיטפיר שהשאירו בארץ הבדיטים, ומחל"קים שהוצאו ממטוסי ספיטפיר מצריים, אשר הופלו בשטח המדינה. נוסף לשני המטוסים הללו שהורכבו בארץ, הוחלט להעביר ארצה עוד כ-20 מטוסי ספיטפיר שנרכשו בצ'כוסלובקיה. היו אלה מטוסים משומשים, ששופצו בבית"החרושת "אוויה" בכפר קונוביצה. היה צורך להטיס את מטוסי הכפיטפיר ארצה בכוח עצמם. המרחק מצ'כיה ארצה הוא גדול; אָמנם ניתן היה לחנות חניית ביניים בשדה התעופה המכונה

סיפור מבצע ולווטה-1 (מתוך ביטאון חיל האוויר מס' 63, נוב. - דצמ. 1963)

העמסת "יורקים" על אוניית נשק בנמל שיבניק, יוגוסלביה

¹⁶. על תקלה מבצעית חמורה הקשורה להעברתו לארץ של ציוד שפורק מהמטוסים ע"מ להוריד ממשקלם ולהקל על טיסתם לארץ ראה סיפורו האישי של הגדעוני' גרשון אפרתי (הקש כאן).

לצ'כוסלובקיה שולם עבור הסיוע הצבאי שנקנה ממנה במהלך המלחמה קרוב ל-12.2 מיליון דולר (למעלה מ-150 מיליון דולר במונחי שנת 2024). הסכום היה אז כשליש מהכנסותיה לשנה של צ'כוסלובקיה במטבע זר.

בהקשר של סיוע צ'כוסלובקי לישראל בזמן מלחמת העצמאות יש להוסיף את ההיתר שנתנה צ'כוסלובקיה, אחרי הכרזת המדינה, לכוח שכונה "הבריגדה הצ'כית" (כ-1,100 בחורים ובחורות, צעירים ממזרח אירופה, בעיקר מהונגריה, רומניה וצ'כוסלובקיה, בפיקודו של יענק'לה סלומון¹⁷) להתאמן בשטחה. התוכנית המקורית להעלאת הבריגדה על ציודה הצבאי לארץ אמנם לא התגשמה, אבל רבים מהצעירים שנמנו עליה עלו לארץ, התגייסו על בסיס אישי לצה"ל ונטלו חלק במלחמת העצמאות. על אדמת צ'כוסלובקיה נערך גם קורס הצניחה הראשון של צה"ל. על הקורס, שנערך ביולי-אוג' 1948, פיקדו ארצישראלים ובראשם חיים גורי והשתתפו בו 40 חניכים יהודים ממדינות שונות (מהם 14 מתנדבים ישראלים).

ראוי גם לציין עוד תחום חשוב שבו צ'כוסלובקיה עזרה למדינת ישראל בזמן המלחמה: קיום קשר תעופה עם העולם. חברת התעופה הצ'כית נותרה החברה הזרה היחידה שהמשיכה לקיים קשר טיסות עם הארץ בחודשים הראשונים לאחר הכרזת המדינה. פראג הפכה עקב כך ל"מרכזיה" של שליחי מדינה מישראל לחו"ל. לא בכדי מטוס 'דקוטה' של חברת התעופה הצ'כית (Czechoslovak Airlines) "כיכב" בטקס הפתיחה בנוב' 1948 של נמל התעופה לוד (היום נתב"ג) כנמל התעופה הבינלאומי הרשמי היחיד של המדינה.

מטוס 'דקוטה' של חברת התעופה הצ'כית בטקס הפתיחה בנוב' 1948 של נמל התעופה לוד (היום נתב"ג)

אליו סחרוב, מבכירי מפעל הרכש ומי שהיה אחראי על משלוח ה"סכינים", סיכם את הסיוע הצ'כוסלובקי כך: "נראה לי שניתן לתמצת את חשיבותה ומשקלה של העזרה שהושיטו לנו הצ'כים במלחמת השחרור בשני שלבים:

שלב א': הנשק הקל – הרובים, המקלעים והתחמושת אשר החלו לזרום מצ'כוסלובקיה ערב מלחמת השחרור ובשלבים הראשונים של המלחמה. נשק זה, בצד הנשק שסופק ע"י ה'תעש' ומשלוחי הנשק המחתרתיים מאיטליה

¹⁷. יעקב סלומון היה המג"ד הראשון של הגד' ה-4, גדוד המטה, של הפלמ"ח; אחרי מלה"ע היה מפקד אנשי ה'הגנה' ברומניה, הונגריה וצ'כוסלובקיה. פרטים נוספים ניתן למצוא בספר לזכרו בהוצאה משפחתית שנקרא 'זכרון קרוב רחוק' (פרק: 'הבריגדה הצ'כית').

וממקורות אחרים נתנו ליחידות הלוחמות את הכוח והכלים לבלום את צבאות ערב והקנו להן אורך נשימה לעבור את השלבים הראשונים של המלחמה.

שלב ב': הצ'כים סיפקו לנו מטוסי קרב והעמידו לרשותנו בסיס אווירי בזאטץ', שהיה התשתית למערך הלוגיסטי ולאספקה מהירה של נשק, תחמושת, פצצות, מטוסי קרב, מפציצים וחלפים. בלעדיהם אין לתאר את יכולת העמידה שלנו במערכה. כל אלה סייעו בידי צה"ל לעבור מקרבות בלימה למתקפה רבתי ובסופו של דבר אף להכריע במלחמה.¹⁸

בן-גוריון סיכם את הסיוע הצ'כוסלובקי יותר בקצרה: **"לדעתי הנשק הצ'כי הציל את מדינת ישראל. ממש! בהחלט! בלי הנשק הזה לא היינו נשארים בחיים"**.¹⁹

ביקור של שר החוץ משה שרת בפראג בסוף 1948
מימין לשמאל: אהוד אבריאל (ראש הנציגות הפראג), משה שרת, זלמן (אונרייך) און (איש הנציגות)
[צילום מאוצר התמונות של זלמן און ז"ל; מפורסם באדיבות נכדו דויד בר-און]

¹⁸. מתוך הספר האוטוביוגרפי שכתב סחרוב: 'מעש בצל' – פרקי זיכרונות', הוצאת משרד הביטחון, 2000, עמ' 110.
¹⁹. ציטוט מדברי בן-גוריון בפגישת "הצדעה לנורה" שהתקיימה ב-1968 לציון עשרים שנה להגעת האונייה לארץ (הקלטת הפגישה שודרה ב'קול ישראל'; בן-גוריון השתתף בפגישה כח"כ מן המניין).

נספח: הפלגות אוניות הנשק נושאות הרכש מצ'קוסלובקיה מנמל שיבניק לארץ

הערות	המטען	שם האוניה	הגעה	
פרצה את הסגר הימי הבריטי. יש אפשרות שחלק קטן מאד מהמטען המפורט הגיע בטיסה, במטוס ה'סקיימסטר' של מבצע 'חסידה'.	4,500 רובים 7.92 מ"מ, 200 מקלעים מ-ג 34, 5 מיליון כדורים	'נורה'	1.4.48	1
בנוסף הביאה האוניה גם נשק שנרכש בשוויץ והועמס עליה במרסיי.	5,000 רובים 7.92 מ"מ 5 מיליון כדורים	'הזקן'	25.5.48	
בנוסף הביאה האוניה גם נשק שנרכש בצרפת והועמס עליה במרסיי. האוניה החליפה במשימה את האוניה 'שיעו' ²⁰	10,000 רובים ²¹ 7.92 מ"מ 1,421 מקלעים ²² מ-ג 34 16 מיליון כדורים	'רקס'	28.5.48	2
	10,000 רובי 92.7 מ"מ, 2,200 מקלעי מ-ג, 1,100 מקלעי 'בזה' ²³ , כ-35 מיליון כדורים	'הזקן'	27.6.48	3
לפני הפלגתה לארץ הפליגה 'שיעו' באמצע יוני ממרסיי לנמל באקר עם 200 טון דלק מטוסים לתדלוק מטוסי התובלה של מבצע 'בלק' בחניית הביניים שלהם ביוגוסלביה.	10,000 כידונים, 15 מיליון כדורי 7.92 מ"מ	'שיעו'	9.7.48	4
	20 טון פצצות אוויר, 50 טון ט.נ.ט., 19 גנרטורים	'רקס'	26.9.48	5
ספינה חכורה. יועדה להוביל "יורקים", אך לא התאימה. הובילה 250 טון אמל"ח.	כדורי 7.92 מ"מ, כדורי 13 מ"מ וכדורי 20 מ"מ למטוסי האוויה S-199, 8,500 פצצות אוויר מסוגים שונים	'איריס'	19.12.48	6
	11 "יורקים" + 10,000 פגזי 20 מ"מ, כדורי 7.92 מ"מ, 10 גנרטורים	'ארסיה'	18.2.49	7
	6 "יורקים", פצצות 100 ו-25 ליברות, 396 מוקשי נעל, 10 גנרטורים	'שיעו'	19.2.49	8
	5 "יורקים" ו-2 מטוסי 'נורסמן' מפורקים	'שיעו'	23.3.49	9
	9 "יורקים"	'ארסיה'	23.3.49	10

. 'שיעו' כבר הייתה טעונה עם הנשק בשיבניק לקראת סוף אפר' כאשר הפלגתה בוטלה עקב החשש שהבריטים יודעים על משימתה²⁰
. לפי דיווח של שאול אביגור; לפי דו"ח הפריקה מהאוניה מספר הרובים היה ²¹9,760
. לפי דיווח של שאול אביגור; לפי דו"ח הפריקה מהאוניה מספר המקלעים היה ²²1,364
²³. עקב חשיבותם, המקלעים הראשונים מסוג 'בזה' (ZB-37) הגיעו לארץ בדרך האוויר. לאחר שהוטסו כמויות קטנות מהם בטיסות "בלק" הראשונות (החל מ'בלק-2'), הגיע בסביבות ה-20 במאי משלוח משמעותי שלהם – 224 מקלעים פלוס תחמושת – באמצעות שני מטוסי 'דקוטה' (טיסות "בלק-5" ו"בלק-6") שנשכרו בחופזה מחברת bata הצ'כית (חברה ליצור נעלים) מהעיר זלין. המטוסים המריאו עם הנשק ממנחת ליד העיר ברנו ונתיב טיסתם היה: ברנו, רומא, אתונה, חיפה, עקרון. ארגזי הנשק הוסוו ע"י יצירות אומנות של כלי זכוכית ציכית. הטייסים היו צ'כים, אך להבטחת ביצוע המשימה התלוו לטיסות טייסי חה"א שיע גזית, מאירקה רוף, יצחק וולוביץ ודני שפירא. כל מטוס נשא מטען במשקל 2,700 ק"ג. סה"כ הובאו 224 מקלעים פלוס תחמושת עבורם.

נספח: סיכום כלל הסיוע הצ'כי לישראל עפ"י ד"ר עמיצור אילן

הטבלה הבאה לקוחה מסיפרו של ד"ר עמיצור אילן "אמברגו – עוצמה והכרעה במלחמת תש"ח", הוצאת מערכות, עמ' 24194.

סיכום הסיוע הצ'כי לישראל	
סוג הסיוע	תאריך, היקף העיסקה והגעת הנשק בפועל
נשק קל: 47,000 רובי "מאוזר" P18; 5,300 מקלעי MG34; 80 מיליון כדורים 7.92; 850 מק"ב ZB37	שלב 1: א. ראשית אפריל 28 באפריל עד הפוגה 2 ג. לקראת אוקטובר, 1948 ד. במהלך 1949
מטוסי קרב I: 25 "מסרשמיט" AVIA 199	20 במאי עד סוף יולי
תותחים: עיסקה פינית בתיווך צ'כי: 21 "מדסן"; 50 מרגמות כבדות; 125,000 פגזים שונים	העיסקה נדונה מאפריל עד נובמבר. לא בוצעה
נשק, תחמושת וציוד אחרים	פצצות אוויר; מצנחים; מכשירי קשר, ניווט ונשק למטוסים; מאי-אוגוסט
אימון אנשי חיל האוויר: תכנית לאמן 100 טייסים ועשרות אנשי צוות קרקע	15 הוסמכו ל"מסרשמיט"; 25 למדו טיס ברמות שונות אך לא הוסמכו לטייס קרבי
טנקים קלים 32 טנקים, משני סוגים	העיסקה נדונה בין אפריל לנובמבר 1948 ולא בוצעה
שירותים טכניים והדרכה מקצועית לחיל האוויר וליחידות אחרות	הרכבת מטוסים בארץ. שירות למטוסים עוברים והתקנתם. קלט מח"ל. אימון צנחנים
מטוסי קרב II: 59 מטוסי "ספיטפיר" XI	שלושה מטוסים הגיעו בסוף ספטמבר. 10 הגיעו בדצמבר. 44 הגיעו בשנים 1951-1949
"הבריגדה"	התארגנה באוגוסט. בוטלה באוקטובר. חלק מאנשיה התגייסו לצה"ל כבודדים

²⁴ . שלב ב' בסיוע תחת הקטגוריה 'נשק קל' שבטבלה החל למעשה רק ב- 12 במאי בדרך האוויר עם טיסת "בלק-2" ורק ב- 25 במאי בדרך הים עם הגעתה הראשונה לנמל ת"א של אוניית הנשק "הזקן". התאריך של 28 באפריל המצויין בטבלה הוא טעות שהשתרשה שמקורה כנראה בביטול ברגע האחרון של הפלגת אוניית הרכש 'שיעו' לנמל ת"א מחשש שהבריטים יודעים עליה ויירטו אותה.

אנדרטה לזכר הסיוע שקיבלה ישראל מיוגוסלביה בהעברת הנשק הצ'כי לארץ (העמדת נמל שיבניק לצורך ההובלה הימית של הנשק ו-2 שדות תעופה בשטחה לצורך חניית ביניים למטוסי הרכבת האווירית ומטוסי קרב בדרכם לארץ); האנדרטה ממוקמת בקרבת ניקשיץ, מונטנגרו, שם פעל שד"ת "אלאבמה" (אחד מ-2 שדות התעופה הנ"ל).